

KIELI-IDEOLOGIAT KALLE PÄÄTALON IIJOKI-SARJASSA

Sari Keskimaa, Oulun yliopisto

Artikkeli käsittelee kieli-ideoologioita Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. Kieli-ideologiset kysymykset ovat läsnä monenlaisessa kielentutkimuksessa. Fennistiikassa kieli-ideoologioita sivuavaa tutkimusta on tehty lähinnä variaation tutkimuksen, kansanlingvistiikan ja kielenhuollon tutkimuksen yhteydessä. Tarkastelen Iijoki-sarjan päähenkilön kieleen liittyviä asenteita suhteessa häntä ympäröivien yhteisöjen kieli-ideoologioihin sekä hänen pyrkimyksiensä kehittyä kirjailijaksi. Lähestyn Iijoki-sarjaa päähenkilön kielielämäkertana. Tämä näkökulma antaa mahdollisuuden tarkastella päähenkilön kieleen liittyviä muistoja, tunteita, näkemyksiä ja suhteita. Lisäksi se auttaa hahmottamaan hänen tapojaan toimia erilaisten kieli-ideologioiden säätelemässä ympäristössä. Analyyttisenä työvälineenä käytän soveltaen neksusanalyysiä. Tämän lähestymistavan mukaisesti tarkastelen Iijoki-sarjan päähenkilön kokemuksia kielen resurssien toimintamahdollisuuksista, merkityksistä ja niiden muutoksista risteysten, joissa päähenkilön elämäkertaan kietoutuvat toisten henkilöhahmojen kieli, kieleen liittyvät diskurssit, kontekstit sekä erilaiset ideologiat.

Avainsanat: kaunokirjallisuuden kieli, kielielämäkerta, kieli-ideologia

1 JOHDANTO

Kalle Päätalon Iijoki-sarja on monitasoinen kertomus yksilön sosiaalisesta noususta: köyhistä ja karuista lähtökohdista ponnistava päähenkilö kohoaa tukkijätkästä rakennusmestariksi ja arvostetuksi kirjailijaksi (ks. esim. Ylönen, 2013). Keskeisiksi teemoiksi nousevat lapsuuden voimakkaiden kokemusten vaikutus koko elämään sekä kamppailu vaikeuksien kautta kohti asetettua tavoitetta.

26-osaisen romaanisarjan tärkeitä solmukoh-
tia ovat muun muassa selviytyminen sodasta
ja avioerosta sekä sopeutuminen kaupunki-
ympäristöön.

Paitsi yksilön kehityskertomus, Iijoki-sarja on myös kuvaus kielestä. Päätalo on ker-
tonut halunneensa tallentaa Iijoki-sarjaan
syntymäseutunsa murretta (Räisänen, 1999,
s. 97), mutta kielen variaatiolla tehdään ro-
maanisarjassa paljon enemmän: erilaisten pu-
hetapojen avulla kuvataan ihmisiä ja ihmissuh-
teita ja luodaan jännitteitä (Keskimaa, 2013).
Iijoki-sarjan päähenkilön murrehavainnot ja
-asenteet keritään auki hienopiirteisen meta-
kielen avulla (Keskimaa, 2014). Tämän lisäk-
si kirjasarjassa tuodaan esille kieliyhteisöjen
kieli-ideologiat, joihin päähenkilö samaistuu
tai jotka hän kokee itselleen ongelmallisiksi.

Tässä artikkelissa tarkastelen Iijoki-sarjan
kieli-ideoologioita sen päähenkilön, Kallen,

Kirjoittajan yhteystiedot:
Sari Keskimaa
Suomen kielen oppiaine
Humanistinen tiedekunta
PL 1000, 90014 Oulun yliopisto
sari.keskimaa@oulu.fi

kannalta.¹ Kieli-ideologioiden tutkimus on viime vuosina saanut Suomessa yhä enemmän huomiota, mutta kaunokirjallisuudesta esille nousevia kieli-ideologioita ei ole vielä juurikaan tutkittu. Vertaan päähenkilön kieleen liittyviä, kieli-ideologioita heijastavia asenteita häntä ympäröivän yhteisön kieli-ideologioihin sekä hänen pyrkimyksensä kehittyä kirjailijaksi; samalla tarkastelen kieli-ideologioiden kuvaamista kaunokirjallisen teoksen kokonaisrakenteeseen suhteuttaen. Lähestyn Iijoki-sarjaa päähenkilön kielielämäkertana. Tämä näkökulma antaa mahdollisuuden tarkastella päähenkilön kieleen liittyviä muistoja, tunteita, näkemyksiä ja suhteita, sekä auttaa hahmottamaan hänen tapojaan toimia erilaisten kieli-ideologioiden säätelemässä ympäristössä (ks. esim. Pietikäinen, Laihiala-Kankainen, Huss & Salo, 2011; Pietikäinen, 2012; Norton, 2000; Kramsch, 2006).

Tutkimusaineistonani on koko Iijoki-sarja, josta tarkimman analyysin kohteena ovat romaanit *Nuoruuden savotat* (1975), *Loimujen aikaan* (1976), *Hyvästi Iijoki* (1995) ja *Pölbökanto Iijoen törmässä* (1998). Olen valinnut analysoitavat romaanit sillä perusteella, että niistä pystyy tekemään päätelmiä nimenomaan Kallen kirjailijaksi kehittymisen kannalta merkittävistä kielellisistä käännekohtista. Tarkastelun kohteena on fiktiivisen päähenkilön kielielämäkerta. En siis ota kantaa siihen, millainen on ollut kirjailija Kalle Päätalon suhde häntä ympäröineisiin kieli-ideologioihin, vaikka näkökulmaa ei välttämättä pystykään erottamaan Iijoki-sarjan päähenkilön vastaavasta suhteesta (vrt. Ylönen, 2013, s. 47).

Esittelen ensin kieli-ideologian käsitettä sekä kieli-ideologioiden tutkimusta. Tämän jälkeen selvitän kielielämäkerrallista lähestymistapaani sekä kuvailen tutkimusmetodiani.

Analyysiluvuissa osoitan esimerkein, kuinka dynaamiset kieli-ideologiat näkyvät dialogissa ja kerronnassa ja kuinka niiden avulla syntyy jännite tarinankerrontaan. Tutkimuskysymyksiäni ovat seuraavat: 1) Millaisia kieli-ideologioita Iijoki-sarjasta löytyy? 2) Miten erilaiset kieli-ideologiat näkyvät päähenkilön kielielämäkerrassa? 3) Miten kieli-ideologiat toimivat romaanisarjan kokonaisrakenteeseen suhteutettuna?

2 TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Suomalaisessa tutkimuksessa kaunokirjallisuuden kieltä on aiemmin tutkittu lähinnä siitä näkökulmasta, kuinka aidosti kirjailija kuvaa kieltä tai kielenmuutosta (tutkimuksesta kootusti Tiittula & Nuolijärvi, 2013, s. 78–91). Puhkeielisiä repliikkejä on pidetty teoksen tyylikeinona ja henkilöhahmojen rakennusaineena. Viime aikoina on suunnattu uudenlaiseen tapaan tutkia kaunokirjallisuuden kieltä: analyysissä ei tyydytä kielen ilmiöiden pintapuoliseen tarkasteluun, vaan se suhteutetaan kaunokirjallisen teoksen kokonaisrakenteeseen ja tematiikkaan (esim. Keskimaa, 2013 ja 2014; Koivisto & Nykänen toim., 2013). Poikkitieteellisyys näkyy kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksessa teosten uskottavana tulkintana: kielen pienten yksityiskohtien avulla pystytään perustelemaan teoksen kokonaistulkintaa. Kirjallisuuden tutkimuksen puolella taas pystytään hyödyntämään kielitieteen käsitteitä ja työkaluja, kuten keskusteluanalyysiä (esim. Nykänen, 2013; Juntunen, 2013).

Kieli-ideologioita voi tutkia monella tavalla. Kieli-ideologioiden tutkimukseen liittyvää yhtenäistä teoreettista tai menetelmällistä viitekehystä ei ole helppo havaita, eikä sitä ehkä ole edes tarpeen tavoitella. Kieli-ideologia-tutkimukset yhdistelevät tyypillisesti esimerkiksi sosiolingvistiikan ja diskurssintutki-

¹ Kiitän *Puheen ja kielen* nimettömiä arvioijia kommentista ja ehdotuksista.

muksen näkökulmia. (Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin, 2012, s. 333.) Selvitän seuraavaksi kieli-ideologian käsitettä sekä kieli-ideologioihin liittyviä tutkimuksia tarkemmin.

2.1 Dynaamiset kieli-ideologiat

Kieli-ideologian käsite on moniulotteinen, ja sitä on määritelty ja tarkasteltu eri tutkimuksissa hieman eri tavoin. Yksinkertaisimmillaan se voidaan määritellä kielenkäyttäjien käsityksiksi kielestä (Pietikäinen & Mäntynen, 2009, s. 60). Kieli-ideologisissa tutkimuksissa tarkastellaan kieleen liittyviä uskomuksia, arvostuksia, luokitteluja, keskusteluja ja neuvotteluja, joita kieleen liittyvät kysymykset herättävät. Kieli-ideologiat ovat dynaamisia: ne muuttuvat aikojen kuluessa erilaisissa historiallisissa ja yhteiskunnallisissa tilanteissa. (Mäntynen ym., 2012, s. 325, 327, 337.)

Woolardin (1992) määritelmän mukaan ideologiat ovat aina jollakin tapaa tekemisissä tietoisuuden, uskomusten ja käsitteiden kanssa. Ne ymmärretään usein todellisuutta vääristelevinä, mutta ne ovat mystifioinnin kautta järjenmukaistettuja. Ideologiat lähtevät liikkeelle tiettyjen sosiaalisten toimijoiden näkökulmasta peilaten ja vastaten näiden toimijoiden kokemuksia ja kiinnostuksen kohteita. Keskeisimpänä tekijänä ideologioiden määritelmässä Woolard (1992, s. 237–238; 1998, s. 5–7) nostaa esiin sosiaalisen vallan ja sen oikeutuksen (ks. myös Blommaert, 2005, s. 158–160).

Kieli-ideologioiden tutkimuksen perustana pidetään Michael Silversteinin vuonna 1979 pitämää esitelmää, jossa hän esitti kieli-ideologioiden olevan keskeinen kielen muokkaaja (Mäntynen ym., 2012, s. 326; Silverstein, 1979). Silversteinin (1979, s. 193) mukaan kieli-ideologiat ovat erilaisia kielenkäyttäjien julkilausumia uskomuksia kielestä, ja niillä selitetään tai perustellaan havaittuja kielen

rakenteen tai käytön piirteitä. Silversteinin ajatusten myötä kielenkäyttäjien huomioiden kielestä alkoivat saada huomiota ja nousta tutkimuksen kohteeksi. Kielenkäytön ruohonjuuritaso merkitys on osoittautunut tutkimuksen kannalta tärkeäksi: kieli-ideologiat syntyvät ja vaikuttavat jokapäiväisessä kielenkäytössä tehden kielestä juuri sen, mitä se on. (Mäntynen ym., 2012, s. 327.)

Kieli-ideologian käsite on Silversteinin aloitteen jälkeen noussut keskeiseksi lingvistisen antropologian, diskurssitutkimuksen ja soveltavan kielitieteen sekä sosio- ja kansanlingvistiikan tutkimuksessa. Painotuksen kohteena ovat olleet erityisesti paikallinen ymmärrys ja tilanteiset käsitykset kielestä sekä niiden pohjalta nousevat kielikäytänteet. (Mäntynen ym., 2012, s. 327; ks. myös esim. Kroskirty, 2000, s. 5.)

Suomalaisessa tutkimuksessa on tehty kieli-ideologioita sivuavaa tutkimusta lähinnä variaation tutkimuksen ja kansanlingvistiikan sekä kirjakielen kehityksen ja kielenhuollon tutkimuksen yhteydessä. Kiinnostuksen kohteena ovat olleet esimerkiksi kielelliset asenteet (esim. Mielikäinen, 1981; Mielikäinen & Palander, 2002; Nupponen, 2011), kielen kommentointi ja kielestä puhuminen (esim. Haakana & Mäntynen, 2002; Mäntynen, 2003). Kieli-ideologian käsite on kuitenkin näissä tutkimuksissa jäänyt usein hyödyntämättä ja siltä osin suomalainen tutkimus irralleen kansainvälisestä keskustelusta (Mäntynen ym., 2012, s. 335).

Pietikäisen (2012, s. 412) mukaan kieli-ideologioiden tarkastelu on tärkeä osa jokaisen kieliyhteisön ja kielenkäyttötilanteiden tutkimusta. Kieli-ideologiat ovat seuraamuksellisia: ne vaikuttavat arjen kielenkäyttötilanteisiin, muokkaavat kielipolitiikkaa sekä vaikuttavat kielten ja niiden puhujien asemaan (Moore, Pietikäinen & Blommaert, 2010, s. 3–4). Vastaavasti puhujien kielelliset valinnat ja kielipolitiikka vaikuttavat ajan saatossa

kieli-ideologioihin. Näkemykset kielten välisistä suhteista sekä kielten arvosta ja funktionaalisuudesta vaihtelevat paitsi ajallisesti, myös vuorovaikutustilanteesta ja puhujasta toiseen. Tiettyinä aikana, tiettyssä tilanteessa arvostettuna ja tavoiteltuna pidetty kielenkäyttö voikin toisessa tilanteessa ja ajassa näyttäytyä vaillinaisena, sopimattomana, toimimattomana tai ”vääränä”. Kielenkäyttäjien arjessa kieli-ideologiat vaikuttavat esimerkiksi mahdollisuuksiin ja motivaatioon valita tietty kieli koulutuksen, työ- tai perhe-elämän kieleksi. Oman kielitaidon arviointi ja arvostaminen sekä halu käyttää kieltä ovat niin ikään yhteydessä kieli-ideologioihin. Kieli-ideologiat organisoivat ja jäsentävät käsityksiä kielestä ja sen käytöstä. Kielenkäyttäjät puolestaan hylkäävät, muokkaavat ja luovat näitä käsityksiä omalla toiminnallaan. (Pietikäinen, 2012, s. 412, 416.)

Kieli-ideologisia kysymyksiä ja prosesseja on tutkittu aiemmin useissa suomalaisissa monikielisyyttä koskevissa tutkimuksissa (esim. Karjalainen, 2012; Dufva & Pietikäinen, 2009) sekä erityisesti vähemmistökieliä koskevissa tutkimuksissa (esim. Kunnas, 2006; Pietikäinen, 2012). Käsillä olevassa artikkelissa tutkittavana ovat erilaiset murteet ja kielenkäytön tavat sekä niihin liittyvät ideologiat. Sovellan niiden tarkastelussa monikielisuuden tutkimuksessa käytettyjä analyysimalleja ja käsitteitä sillä perusteella, että esimerkiksi Silversteinin (1996) mukaan yksittäiset kielet ovat monikielisiä repertuaareja. Kielenkäyttäjät oppivat läpi elämän uusia kielellisiä resursseja. Ajan myötä repertuaarista myös katoaa aiemmin tarpeellisia resursseja. (Blommaert & Backus, 2011, s. 9.)

Laitisen (2013, s. 240) mukaan kirjailija voi nostaa erilaisia kielimuotoja, lausumia tai puheen rakenteita ideologisen keskustelun aiheiksi. Hän osoittaa Minna Canthin ja Liina Kahman näytelmädialogeja käsittelevässä artikkelissaan, kuinka kansankielen käyttö

kuvaa 1800-luvulla vallinnutta kielipoliittista ilmapiiriä ja ilmentää samalla oman aikansa kieli-ideologiaa. Havaintonsa Laitinen perustelee kirjallisuushistoriallisilla näkökulmilla. Käsillä olevassa artikkelissa lähestymistapa on hieman erilainen: Tulkitseen tutkimusaineistoani fiktiona ja päähenkilön kertomusta fiktiivisenä kielielämäkertana. Mikrotasolla analyysi kohdistuu henkilöhahmojen muodostamien kieliyhteisöjen kieli-ideologioihin. Makrotasolla tarkastelen kirjallisen taideteoksen kokonaisrakennetta, henkilöhahmojen, juonen ja jännitteen rakentumista, enkä esimerkiksi tiettyinä historiallisina aikakausina vaikuttaneita kieli-ideologioita. Oma elämäkerrallisessa romaanisarjassa myös historiallinen taso kietoutuu teoksen kokonaisrakenteeseen, mutta tässä tutkimuksessa se ei ole tarkastelun fokuksessa. Seuraavassa tarkennan kielielämäkerrallista lähestymistapaani.

2.2 Iijoki-sarja kielielämäkertana

Kielielämäkerta (*linguistic biography*) muodostuu kertojan kieleen liittyvistä kokemuksista ja tarinoista (Karjalainen, 2012, s. 17). Kielielämäkertoja voidaan Karjalaisen (2012, s. 91) mukaan kerätä monella eri tavalla: Eurooppalaiseen tutkimusperinteeseen kuuluu yleensä haastattelumenetelmän käyttö, ja tutkimuksessa on usein etnografinen asetelma (esim. Pietikäinen, 2012; Karjalainen, 2012). Pohjoisamerikkalaiseen tutkimusperinteeseen kuuluvat haastattelujen lisäksi koulumaailmasta erilaisten tehtävien avulla kerätyt aineistot (esim. Pavlenko, 2003). Tutkimusaineistoksi voidaan valita myös kirjan muodossa julkaistuja kielellisiä elämäkertoja (*language memoir, linguistic autobiography*). Tällaisia aineistoja tutkittaessa on Pavlenkon (2007, s. 180) mukaan syytä ottaa huomioon, että kertomukset pikemminkin muodostavat kuin heijastavat todellisuutta.

Iijoki-sarja on paitsi omaelämäkerta, myös kielellinen elämäkerta, sillä sen päähenkilön kieleen liittyvät tunteet, asenteet ja käsitykset kulkevat yhtenä temaattisena rakenneosana läpi koko Iijoki-sarjan. Tutkijan rooli on kaunokirjallisuutta tarkasteltaessa erilainen kuin esimerkiksi haastattelututkimuksissa, mutta siihenkin liittyy tiedostettavia kysymyksiä (ks. Pavlenko, 2007; Leech & Short, 2007 [1981], s. 4). Pohdin niitä tarkemmin analyysin ensimmäisessä vaiheessa.

Kielielämäkertatutkimukset voidaan jaotella niiden lähestymistavan mukaan kolmiksi: Subjektiivisesta todellisuudesta (*subject reality*) kiinnostuneet tutkijat tarkastelevat asioiden ja tapahtumien kokemista yksilön näkökulmasta. Elämäntodellisuutta (*life reality*) tarkastelevat puolestaan yksilön kokemusten ja kontekstin välisestä suhteesta kiinnostuneet tutkijat. Tekstitodellisuuden (*text reality*) tasolla kielielämäkertoja tarkastellaan siitä näkökulmasta, miten yksilö kertoo kielen liittyvistä asioista tekstin – esimerkiksi haastattelun – kautta. Lähestymistavat eivät ole toisistaan erillisiä, vaan ne kietoutuvat eri tasoilla toisiinsa. (Nekvapil, 2003, s. 69; ks. myös Pavlenko, 2007, s. 165–171.) Käsillä olevassa tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat kaikki tasot. Olen kiinnostunut siitä, kuinka Iijoki-sarjan päähenkilö kokee kielen omasta näkökulmastaan, toisaalta taas siitä, kuinka konteksti vaikuttaa päähenkilön näkemyksiin. Tekstitodellisuus puolestaan liittyy läheisesti siihen, miten päähenkilö kertoo kielestä ja kuinka tämä kerronta toimii teossarjan kokonaisrakenteen kannalta. Huomioon on myös otettava kontekstin, sisällön ja muodon välinen suhde (Pavlenko, 2007, s. 180).

Kielielämäkerrat ovat Karjalaisen (2012, s. 75) mukaan moniäänisiä. Omaa kielellistä tarinaansa kertoessaan kielenkäyttäjät eivät anna ääntä vain yhdelle kieli-ideologialle. Kielenkäyttäjien käsitykset kielestä ja kieli-ideologioista vaihtuvat ja rakentuvat uudel-

leen elämänkaaren eri vaiheissa. Kielielämäkerrat ovat kokoelma erilaisia risteytymiä, joissa kohtaavat ja neuvottelevat haastatteluvien lisäksi heidän kokemustensa kannalta merkitykselliset toiset kielenkäyttäjät, kontekstit ja erilaiset kieliin liittyvät ideologiat (mts. 18). Iijoki-sarjassakin päähenkilön kielielämäkerta ilmentyy paitsi minä-muotoisessa kerronnassa, myös muiden henkilöhahmojen kautta.

3 TUTKIMUSMETODI

Sovellan Kallen kielielämäkerran kieli-ideologiseen tarkasteluun Scollonin ja Scollonin (2004) kehittämää neksusanalyysyä, jota esimerkiksi Pietikäinen (2012) ja Karjalainen (2012) ovat käyttäneet monikielisyyden tarkastelussa. Neksusanalyysin juuret ovat sosiolingvistiikassa, etnografiassa ja kriittisessä diskurssianalysissä. Sen tavoitteena on tarkastella valittua sosiaalista toimintaa tutkimuksen kannalta relevantissa kielenkäytön solmukohdassa, jossa risteävät erilaiset resurssit, jotka puolestaan muokkaavat tätä toimintaa kuljettaessaan mukanaan aikaisempia käyttökoteksteja ja merkityksiä sekä viedessään niitä eteenpäin (Pietikäinen, 2012, s. 418). Tutkimuksessani tämä tarkoittaa sitä, että tarkastelen Iijoki-sarjan päähenkilön kieli-ideologisia prosesseja henkilöhahmon kielielämäkerrassa. Pysin hahmottamaan, kuinka erilaiset murteet, kielenkäytön tavat ja diskurssit muokkaavat päähenkilön kielellisiä asenteita ja kuinka nämä resurssit näyttäytyvät kielielämäkerrassa. Kun autenttisen puhujan kielielämäkertaa jäsennetään tarkasteltavana olevan tilanteen (esimerkiksi haastattelun) konventioiden sekä siinä mukana olevien genrejen kautta (ks. Pietikäinen, 2012, s. 419), fiktiivisen henkilöhahmon kielielämäkerta jäsenyy kaunokirjallisen teoksen kokonaisrakenteen sekä lukijan tulkinnan kautta.

Päähenkilön suhde kieli-ideologioihin näkyy Iijoki-sarjassa niin mikro- kuin makrotasoillakin. Dialogin tasolla päähenkilön idiolektista voi löytää kieli-ideologioita heijastavaa variaatiota. Makrotasolla taas on mahdollista hahmottaa yhteyksiä kieli-ideologioiden ja romaanisarjan tapahtumien välillä. Kielielämäkerran tutkiminen on yhtäaikaaisesti kieli-ideologisten prosessien mikro- ja makrotason tutkimusta; kielenkäyttöä ei jaeta teoreettisesti eikä analyttisesti mikro- ja makrotasolle (Pietikäinen, 2012, s. 417). Neksusanalyyseissä ovat läsnä molemmat tasot. Analyysin keskiössä on yksilön sosiaalinen toiminta, ja makrotason ilmiöt ovat tästä mikrotason toiminnasta lähtöisin. Toisaalta yksilön toiminta mahdollistuu makrotason diskurssien, kontekstien ja toiminnan keskiössä. (Scollon & Scollon, 2004, s. 8.)

Neksusanalyysi on lähtökohdaltaan monitieteinen. Monikielisyuden tutkimuksessa kielielämäkertoja voidaan tutkia etnografisesti toimijoiden, genreanalyysiä hyödyntäen vuorovaikutusjärjestyksen ja kriittisen diskurssi-analyysin avulla diskurssien näkökulmista (ks. Pietikäinen, 2012, s. 421). Tutkimuksessani tarkastelen niin ikään diskursseja, ja genreanalyysin avulla pystyn hahmottamaan kaunokirjallisen kertomuksen erityispiirteitä ja selittämään tutkimustuloksia niiden kautta. Etnografinen ote liittyy työssäni (fiktiivisen) yksilön kokemusten esille tuomiseen ja niiden selittämiseen. Kaunokirjallisuuden analyysissä etnografiaa voisikin vastata tekstin tulkinta, johon liittyvät lukijan intuitio ja odotushorisontti. Kuten etnografisessa tutkimuksessakin, tutkijan näkökulma on muistettava pitää mielessä (ks. esim. Heller, 2008, s. 250).

4 IIJOKI-SARJAN KIELI-IDEOLOGIOIDEN TARKASTELUA

4.1 *Kallen kielielämäkerran keskeiset vaiheet*

Neksusanalyysi käynnistyy kartoituksella, jossa tunnistetaan ja kartoitetaan tutkimuskysymysten kannalta olennaiset toimijat, käytänteet ja vuorovaikutustilanteet (Scollon & Scollon, 2004, s. 19; ks. myös Pietikäinen, 2012, s. 420). Iijoki-sarjan kieli-ideologioita tutkittaessa on ensin analysoitava tutkimusaineistona oleva teksti. Koska romaanisarja käsittää kaikkiaan yli 16 000 sivua, olen keskittynyt tutkimukseni kannalta tärkeisiin osiin: niihin, joissa tapahtuu Kallen kielielämäkerran kannalta keskeisiä käännekohtia ja joiden perusteella pystyn tekemään päätelmiä Kallen nuoruusvuosien kieli-ideologioista sekä kieli-ideologioista hänen ryhdyttyään kirjailijaksi. Olen analysoinut tarkasti neljän romaanin tekstit eli yhteensä noin 2 700 Iijoki-sarjan sivua.

Tutkimuksen aluksi on tärkeää identifioida tutkijan oma positio (Scollon & Scollon, 2004, s. 11; Pietikäinen, 2012, s. 420). Lähestyttäessä kaunokirjallisuuden kieltä kielentutkimuksen näkökulmasta, on muistettava, ettei analyysi korvaa lukijan intuitiota – mutta se voi täsmentää, määrittää ja hahmottaa sitä ymmärrettäväksi (Leech & Short, 2007 [1981], s. 4). Tarkastelen Iijoki-sarjaa ensisijaisesti murteista kiinnostuneena sosiolingvistinä, mutta myös lukijana ja tulkitsijana. Käsitykseni Iijoki-sarjan sisällöstä on kehittynyt parin vuosikymmenen aikana, ja sen tulkintaan ovat vaikuttaneet oma elämäkaareni sekä kieli-ideologiat, joiden vaikutuspiiriin olen kuulunut. Tutkijana tarkastelen Iijoki-sarjan kieltä tiedostaen, että omat tulkintani tekstin sisällöstä ja rakenteesta vaikuttavat analyysiini.

Kartoituksen keskeinen vaihe on Kallen kielellisen elämäkerran käännekohtien² hahmottaminen. Rinnastan tulkintani etnografisen tutkijan tapaan nostaa esille haastateltavien kielellis-elämäkerran solmukohtia (ks. esim. Karjalainen, 2012, s. 107). Kaunokirjallisessa tekstissä käännekohdat näyttävät metakielellisen kerronnan tihentymänä: kieli nousee keskustelunaiheeksi dialogissa ja päähenkilö

² Käännekohta-käsitettä on käytetty aiemmin ainakin Mishlerin (1992) ja Pöyhösen (2003) urapolkuja käsittelevissä tutkimuksissa (Karjalainen, 2012, s. 107). Elämäkerrallisten tarinoiden tarkastelussa on käytetty myös epifanian käsitettä, jolla tarkoitetaan kertomuksen tihentymäkohtia (Denzin, 1989, s. 71). Iijoki-sarjan kielelliset käännekohdat voitaisiin Denzinin mallin mukaan nimetä toistuvaksi epifaniaksi.

kommentoisi sitä omasta näkökulmastaan (ks. esim. 1). Olen koonnut Kallen kielellis-elämäkerran käännekohdat taulukoksi (taulukko 1). Tätä tapaa on käyttänyt myös Karjalainen (2012, s. 108–116) monikielisten haastateltaviensa kielellis-elämäkertojen jäsentämisessä. Taulukon vasemmassa sarakkeessa on kuvattu Kallen elämänvaiheet sekä kielelliset käännekohdat pääpiirteittäin. Kesimmäisessä sarakkeessa tarkennan kielellis-elämäkerran kannalta tärkeitä tapahtumia ja vuorovaikutussuhteita. Oikeanpuoleiseen sarakkeeseen olen kirjannut ne Iijoki-sarjan teokset, joihin kielellis-elämäkerran vaiheet liittyvät. Käsillä olevan artikkelin kannalta tärkeimmät romaanit ovat taulukossa lihavoituna.

Taulukko 1. Ijoki-sarjan Kallen kielielämäkerran keskeiset vaiheet

Syntyä 11.11.1919 Taivalkosken Jokijärvellä Lapsuus	Isä taivalkoskelainen, äiti Pohjois-Suomussalmelta kotoisin Kalle eiää Jokijärvellä Koillismaan murteen ympäröimänä. Joitakin havaintoja ”merimaiden” (Oulun seudun) murteesta sekä reissumiesten puhumista murteista. Kansakoulun opettaja puhuu kirjakiielellä eikä hyväksy alatyylisiä ilmauksia. Kalle kulkee savottatyömailla ja havainnoi tukkijätkien kieltä. Kalle lukee kaunokirjallisuutta ja tekee kirjoitusyrityksiä.	Huonemiehen poika (1971) Huonemiehen poika Huonemiehen poika
1. KIELELLINEN KÄÄNNEKOHTA Kansakoulun aloittaminen Lapsuus ja nuoruus Isän sairastuminen mielisairauteen ja siitä paraneminen Nuoruus	Kalle kirjoittaa kertomuksia ja haaveilee romaaniin kirjoittamisesta. Elämä keskittyy työnteon ympärille. Kalle pitää Waltarin opaskirjaa auktoriteettina. Syntyy kieli-ideologinen ristiriita: ympärillä puhuttava kieli on tyyystin erilaista kuin Waltarin suosittalema kieli. Kalle havainnoi ympäristönsä kieltä kirjailijahaaveidensa kannalta.	Nuoruuden savotat (1975) Nuoruuden savotat
2. KIELELLINEN KÄÄNNEKOHTA Mika Waltarin Aiotko kirjailijaksi -oppaan hankkiminen Nuoruus, talvisodan alkaminen	Sota-aikana Kalle kulkee eri puolilla Suomea ja tapaa eri murrealueilta kotoisin olevia henkilöitä. Hän tekee runsaasti havaintoja eri murteista (ks. Keskimaa 2014).	Loimujen aikaan (1976)
3. KIELELLINEN KÄÄNNEKOHTA Sotavuodet Sodan päätyminen, muutto Tampereelle	Kalle lukee kaunokirjallisuutta ja kirjoittaa kertomuksia. Ankaraa jälleerakennusaikaa. Kalle avioituu sodan loppuvaiheessa Turun seudulta kotoisin olevan Lainan kanssa. Erilaiset murteet näyttäytyvät parisuhteen kannalta sekä rakentavina että rikkovina (ks. Keskimaa 2013). Kalle opiskelee rakennusmestariaksi.	Ahdistettu maa (1977) Miinoitettu rauha (1978) Ukkosen ääni (1979) Liekkejä laulumaillo (1980) Tuulussa ja tuiskussa (1981) Tammerkosken sillalla (1982)
4. KIELELLINEN KÄÄNNEKOHTA Avioliitto Lainan kanssa	Kalle ryhtyy hahmottelemaan esikoisromaaniaan. Kallen esikoisromaani julkaistaan ja hän ryhtyy kirjoittamaan synnyinseudulleen sijoittuvaa romaanisarjaa (Koillismaa-sarja).	Tammerkosken sillalla Pohjalta ponnistaen (1983) Nuorikkoa näyttämässä (1984) Nouseva maa (1985) Ratkaisujen aika (1986) Pynninkin rinteessä (1987) Reissutyössä (1988) Oman katon alle (1989) Ilojen kutsu (1990) Muuttanut selkonen (1991) Epätietoisuuden talvi (1992) Iloja etelään (1993) Pato murtuu (1994) Pato murtuu Hyvästi Ijoki (1995) Hyvästi Ijoki Pöyhökanto Ilojen törmässä (1998)
Avioero, toisen avioliiton solmiminen		
5. KIELELLINEN KÄÄNNEKOHTA Kirjailijaksi ryhtyminen		

Tässä artikkelissa keskityn Kallen kielielämäkerran käännekohdista toiseen ja viidenteen.³ Esitän kuitenkin ensimmäisestä kielel-

³ Kolmatta ja neljättä käännekohtaa olen analysoinut mikrotasolla *Virittäjässä* ja *Sananjalassa* ilmestyneissä artikkeleissani (Keskimaa, 2013 ja 2014).

lisestä käännekohdasta esimerkin, sillä se on merkityksellinen myöhempien käännekoh-
tien kannalta. Samalla havainnollistan sitä,
minkä tyyppisistä metakielisistä tekstikatkel-
mista Kallen kielellinen elämäkerta koostuu.
Esimerkkikatkelmassa Kalle on vasta aloitta-
nut kansakoulun.

(1)

[--] Olimme jo oppineet, että milloin aikoi toimittaa asiaansa opettajalle, piti viitata. Niinpä eräs pojista nosti kesken tunnin kätensä korkealle.

- Noh, mitä asiaa Augustilla on? kysyi opettaja.

August, jota me puhuttelimme Aukuksi, nousi vaikean näköisenä ja sanoi:

- Mulla rupesi kovasti paskattamaan. Saisinko kävästä huusissa?

Jemiina pakrahti punaiseksi, nyppäsi lasit silmiltään ja ulvahti:

- Mitä sinä puhut! Mitä metsäläisiä te oikein olette...! Nuin hirveitä sanoja ei uskosi edes jätkän laskevan suustaan...

Opettajan saarna ei suinkaan ollut näin lyhyt. Tytöt punastelivat ja me käännyimme kaikki katselemaan jämerällä äänellä asiansa esittänyttä, seisomaan jäänyttä poikaa. Uskalsimme huonosti huokua kun opettaja pauhasi isolla äänellä. [--]

Pahimman kiukkunsa tyhjennettyään opettaja laittoi lasit nenälleen ja puhui Aukua katsoen, nyt jo lauhuneella äänellä mutta sanoja painottaen:

- Jos sinulla on nuin kova *hätä*, niin mene *käymälään ulostamaan!*

Minä ja me kaikki alakoululaiset opimme tästä sanonnasta paljon. Ainakin itse kuulin ensimmäisen kerran sanat käymälä ja ulostaa. Niissä harvoissa tekoseutuni kattilakunnissa, joissa oli siihen aikaan reikäistuiminen pikkukoppi, sitä kutsuttiin paskamakiksi. Jotkut sanoivat lyhyemmin maki, ja hienosteluun taipuvaisten nuorten naisten olin kuullut puhuvan huusista. Lisäksi tukkilaiset virnuilivat ”syötyin leipäin makasiinista”. Näin ollen Auku oli käyttänyt lupaa kysyessään kaikista hienointa nimitystä. Itse toimituksesta käytettiin yleisimmin sanaa paskantaa. Potan päällä istuvia pikkulapsia nohitettiin kakkaamaan tai työntämään ään. (*Huonemiehen poika*, s. 527–528)

Esimerkistä 1 voi tunnistaa useita tutkimuskysymysten kannalta olennaisia toimijoita ja käytänteitä sekä keskeisen vuorovaikutustilanteen: opettajan ja oppilaan välisen kommunikoinnin, jonka voi laajemmin ajatella kuvaavan jokijärveläisten (”selkoslaisten”) sekä sivistyneistön (”herrasihmisten”) välis-

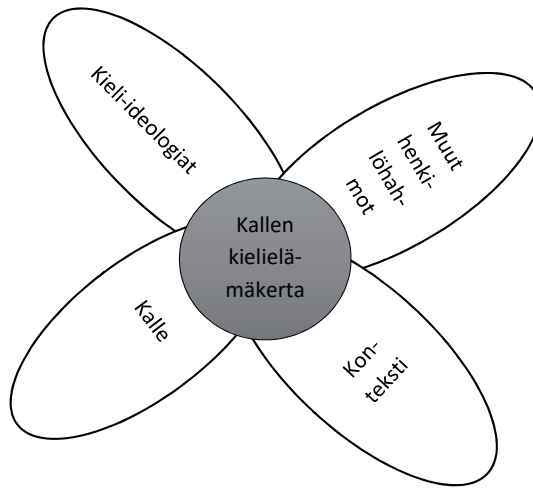
tä vuorovaikutusta⁴ (ks. myös Virkkunen, 1989, s. 67). Opettajan ja oppilaiden lisäksi

⁴ Kategorisointi on epäsymmetristä: ”selkoslaiset” tulevat määritellyksi paikan mukaan, ”herrasihmiset” taas sosiaalisen statuksen ja koulutuksen mukaan, vaikka hekin asuvat selkosessa ja ovat näin ollen paikallisten titeeltään ”selkoslaisia”.

toimijoita ovat vertaisryhmä eli koulukaverit, ”hienosteluun taipuaiset” nuoret naiset sekä tukkilaiset, joiden kaikkien kieli-ideologioita piirretään katkelmassa esiin Kallen kielellisten asenteiden kautta. Implisiittisesti hahmottuu myös piirre selkosen naisten, pikkulasten äitien, kieli-ideologiasta. Kielikäytänteitä ovat puolestaan ne tavat, joilla tarpeilla käymiseen eri puhujaryhmissä viitataan. Myös opettajan ja oppilaiden väliseen vuorovaikutukseen liittyy konventionaalistuneita käytänteitä, kuten viittaaminen sekä tietynlainen kielenkäytön tapa, jota opettaja edellyttää oppilailtaan.

Neksusanalyysin (Scollon & Scollon, 2004) lähtökohtia soveltaen ajattelen, että Kallen kielielämäkertaan kietoutuvat henkilöha-

mot, kontekstit sekä erilaiset kieli-ideologiat vaikuttavat siihen, millaisena Kallen kielielämäkerta näyttäytyy. Päähenkilön ja muiden henkilöhaahmojen elämänkaaret vastaavat tässä sovelluksessa Scollonin ja Scollonin *historical body* -käsitettä, erilaiset kontekstit puolestaan kuvastavat vuorovaikutusjärjestyttä (*interaction order*). *Discourses in place* -käsite viittaa Scollonin ja Scollonin (2004, s. 19–20) mukaan makro- ja mikrotasolla pyöriviin diskursseihin, jotka vaikuttavat tarkastelun kohteena olevaan sosiaaliseen toimintaan eli tässä tutkimuksessa kieli-ideologioihin. Havainnollistan eri tekijöiden risteymiä kuviossa 1.

Kuvio 1. Kallen kielielämäkerta risteymänä (vrt. esim. Karjalainen, 2012, s. 98).

Neksusanalyysissä sekä mennyt että tuleva ovat läsnä olevana osana mitä tahansa sosiaalista toimintaa (Scollon & Scollon, 2004, s. 8–9). Kallen kielielämäkerran solmukohdissa on siis aina läsnä aiemmin kerrottu sekä tulevissa romaaneissa tapahtuva. Myös Iijoki-sar-

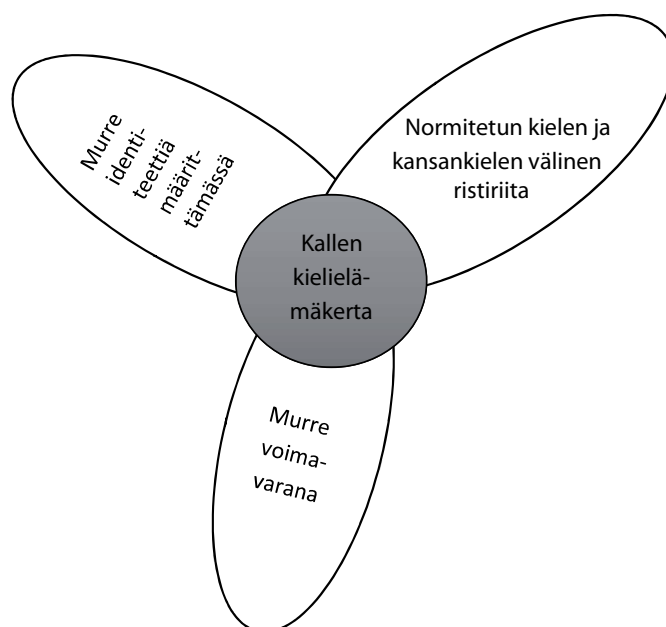
jan kieli-ideologiat kantavat mukanaan jälkiä niin menneestä kuin tulevastakin. Tällainen lähestymistapa on mielestäni erityisen hedelmällinen kaunokirjallisen teoksen kokonaisrakenteen hahmottamisen kannalta.

4.2 Navigointia Iijoki-sarjan kielellisissä käännekohtissa

Neksusanalyysin toista vaihetta kutsutaan navigoinniksi. Pietikäinen (2012, s. 420) kuvaa neksusanalyysin etenemistä ja logiikkaa kameran objektiivin toiminnasta lainatulla lähennä ja loitonna -metaforalla (”zoom in and zoom out”; vrt. Hult, 2010). Ensimmäisessä vaiheessa eli kartoituksessa luon Kallen kieli-elämäkerrasta ja siihen vaikuttavista tekijöistä kokonaiskuvan (*zoom out*), toisessa vaiheessa kiinnitän huomiota valittuihin polttopisteisiin ja analysoin niitä yksityiskohtaisemmin (*zoom in*). Toisen vaiheen tarkoituksena on kartuttaa tietoa kolmatta vaihetta varten, jolloin palaan tarkastelemaan kokonaiskuvaa (*zoom out*) ja kytken analyysin osaksi Iijoki-sarjan kokonaisrakennetta.

Kallen suhtautuminen murteeseen hahmottuu diskursseissa kolmijakoisesti. Iijoki-sarjan ensimmäisissä osissa Koillismaan murre näyttäytyy päähenkilön identiteettiä määrittävänä tekijänä. Kalle kasvaa kieliyhteisössä, jota voisi luonnehtia kieli-ideologiselta kan-

nalta heteroglossiseksi ja jopa monolingvistisihanteiseksi. Murteenkäytön vaihtelu ja kategorisointi jäsenyvät maantieteellisesti, eri kylien ja asuinpaikkojen tai jopa puhujien mukaan (ks. Pietikäinen, 2012, s. 425), mutta myös sosiaalisen aseman ja luokan mukaan. Toinen näkökulma syntyy, kun Kallen kieli-ideologia muuttuu ristiriitaiseksi kirjailijahaa-veiden myötä: kotiseudun kieli ja kielenkäytön tavat tulevat esiin hänen tavoitettaan hankaloittavina. Kalle kokee kielensä taakkana, joka yhdessä kaunokirjallisuutta vastustavan yhteisön kanssa murentaa hänen unelmasa kirjoittamisesta. Sota- ja opiskeluvuodet antavat Kallelle kielellisiä eväitä, joiden avulla hän lopulta nousee kielellisen eriarvoisuuden yläpuolelle. Ensimmäisen romaaninsa kirjoitettuaan Kallen suhde kieli-ideologiaan muuttuu kolmannen kerran: hän alkaa nähdä Koillismaan murteen voimavarana, jota hän voi käyttää kirjailijan työssään. Kuvio 2 esittää kieli-ideologisia diskursseja, jotka risteävät Kallen kielellisessä elämäkerrassa. Esittelen niitä tarkemmin seuraavissa alaluvuissa.

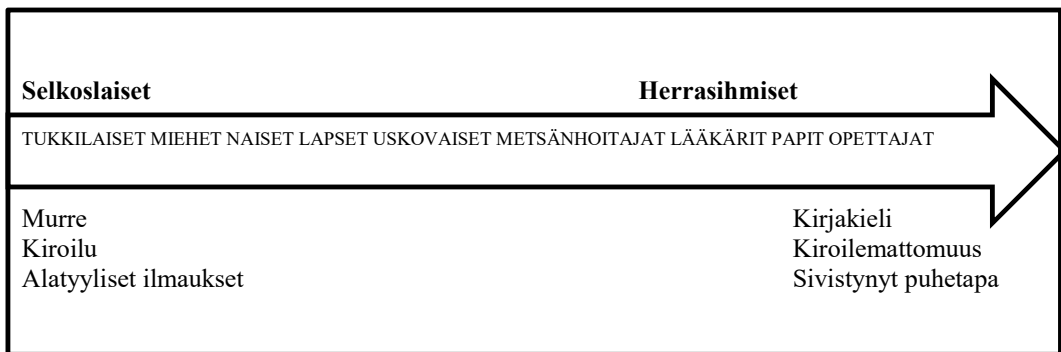
Kuvio 2. Kallen kielielämäkerrasta nousevat diskurssit (vrt. Pietikäinen, 2012, s. 424).

4.2.1 Murre identiteettiä määrittämässä

Kallen syntymäseudun kieliyhteisön kieli-ideologiat hahmottuvat Iijoki-sarjassa monitasoisiksi. Koillismaalaiset ”selkoslaiset” puhuvat seudun murretta sekä toteuttavat paikallisia kielikäytänteitä. Heteroglossisen kieliyhteisön kieli-ideologian mukaisesti kielenkäytön tavat varioivat yhteisön sisällä. ”Selkoslaisten” ryhmästä voidaan erottaa eri alaryhmiä, kuten naiset, miehet, lapset, tukkijätkät ja uskovaiset. Ryhmiä leimaavat tietynlaiset kielenkäyttöön liittyvät stereotyypit: naisia pidetään puheliaina ja uteliaina, miehiä harvasanaisina ja sanojensa takana seisovina; lasten kielenkäytössä korostuu yhtäältä vallattomuus, toisaalta vanhempien kunnioittaminen; tukkijätkät kiroilevat paljon, uskovaiset puolestaan välttävät voimasanoja sekä käyttävät puhuessaan uskonnollista sanastoa. Hyvät

kertojat ja sanakäännteissään nokkelat puhujat ovat erityisesti miesten ja tukkilaisten ryhmissä arvostettuja (ks. Virkkunen, 1989, s. 69).

”Selkoslaisten” kielenkäytön vastapariksi esitetään Iijoki-sarjassa ”herrasihmisten” kielenkäyttö. ”Herrasihmisiin” luetaan esimerkiksi opettajat, papit, lääkärit ja metsänhoitajat. Sosiaalisten asemien välinen ero liittyy kiinteästi kieli-ideologioihin. Koulutus on mahdollistanut sosiaalisen nousun, mutta toisaalta kouluttautuminen on ollut mahdollista vain harvoille ”selkoslaisiin” kuuluville, jolloin eri ryhmien välinen kuilu on pysynyt syvänä. Kielenkäyttäjryhmät ovat tietyllä tavalla hierarkkisia – esimerkiksi tyypillisesti paljon kiroilevat jätkät välttävät voimasanojen käyttöä uskovaisten ihmisten seurassa – mutta eivät tarkkarajaisia. Havainnollistan kielenkäyttäjryhmien kieli-ideologista jatkumoa kuviossa 3.

Kuvio 3. Iijoki-sarjan kielenkäyttäjryhmät kieli-ideologisessa jatkumossa.

Kieli-ideologioihin kietoutuu usein ajatus autenttisuudesta kielenkäyttäjistä. Esimerkiksi Eckert (2003, s. 392) pitää kielellistä autenttisuutta ideologisena rakennelmana, joka vaikuttaa kielenkäyttäjien toimintoihin. Couplandin (2003, s. 418–419) mukaan autenttisuuden määrittelemiseen liittyvät muun muassa näkökulmat ontologisesta to-

dellisuudesta, historiallisesta jatkuvuudesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta kontekstista sekä tietynlaisesta auktoriteetista. Auktoriteetti-asemassa olevien yhteisön jäsenten on Couplandin mukaan puolustettava autenttisen kielen tai kielen ilmiön olemassaoloa ja pyrittävä turvaamaan sen jatkuvuus yhteisössä.

Iijoki-sarjan ensimmäisissä osissa Kallelle tärkein kielellinen auktoriteetti on Kallen isä Hermann, jonka äänellä kuvataan ”selkoslaisten” kieli-ideologioita yleisemminkin. Esimerkki 2 *Tammettu virta* -romaanista

osoittaa, että kansakoulun alaluokkia käyvä Kalle on sisäistänyt isänsä kieli-ideologisen ajattelutavan. Auktoriteettina isä puolustaa Koillismaan murretta vierailta vaikutteilta.

(2)

- Rupijaisitko sinä Riitu kuppamaan? Mulla on täsä taas ärtyny nuo särkyneet pintaveret ja pakottaa koko ruppia [, sanoo Kempas-Kalle].

Kemppaan sanat ”rupijaisitko” ja ”täsä” iskeytyvät korviini. Ne kertoivat kaiman käyneen viime aikoina usein Oulussa ja merimaitten ’levijän’ murteen tarttuneen tämän puheeseen. Jos isä olisi nyt kuuntelemassa, masoisi hän niistäkin Kempasta tämän lähdettyä. Isä oli erittäin vihainen jos tekoseutulaisemme käytti Oulun seudun murre sanoja. (*Tammettu virta*, s. 86)

Esimerkki 3 puolestaan paljastaa isä-Hermannin mielipiteen kaunokirjallisuudesta. Hermannin lausumat ovat vahvan ideologisia: kirjat vievät talon maineen ja lukeminen ja kertomusten kirjoittaminen ovat ”joutavia vinkeitä”. Samalla tarkentuu uskovaisten kieli-ideologia, jossa ei myöskään arvosteta kaunokirjallisuutta. Kieli-ideologisesti Hermannin voisi ajatella vastustavan kaunokirjallisuuden kieltä, joka ei muodoltaan eikä sisällöltään vastaa selkosen elämää, mutta kirjojen kieltämiseen liittyy muutakin ideologista sisältöä:

kirjojen lukeminen ei ole tuottavaa työtä, joka on ankaraan elämään tottuneille selkosen miehille suorastaan pyhä asia. Luku- ja kirjoitusharrastus tuntuvat isä-Hermannin mielestä tahraavan työteliään talon ja kovana työmiehenä tunnetun Kallen maineen. Lukemisen vastustaminen liittyy myös sosiaalisten asemien vastakkainasetteluun – opiskelumahdollisuudet ovat vain harvojen työläisluokkaan kuuluvien ulottuvilla, jolloin niistä on turha edes haaveilla.

(3)

Nostan kirjanivaskan hyllylle, isä sanoo takanani suostuttelevalla äänellä:

- Elä hyvä poika laita niitä siihen kaikkiin silimätikuksi!
- Tuo Hermann on soma ihminen, äiti sanoo. - Kenen silimätikkuna kirjat tuolla ovat?
- Ihmisten, isä sanoo. - Mitä vieraat ajatteleo semmosen talon meiningistä, jossa seinähyllyllä töröttää pirunmoiset kirjatornit! Riitu se ei silimäänkää ajattele nokkovaan pitemmälle... vie, Kalle, ne möllärisi vanhaan pirttiin! Pois silimistä. Siellähän sinä luvetki kun se on sinun nukkumapaikkana...
- Elä vie! Anna olla siellä minun luvalla, äiti sanoo. - Jos talon maine mennöö kirjain vuoksi on se liijjan löyhissä kantimissa.

Isä päästää puhalluksen, mulkaisee äitiä vihaisena, toisaalta ivallisen naurahuksen ilmeellä ja sanoo:

- Eikä sillä hyvä jos talon maine mennöö. Saattaa rapista vielä sinun usko toisten jumalanlasten silimissä. Lestatialaiset ei hyväksy lorukirjoja...
- Näihen päältä nyt tuli helevetinmoinen sota!

Sanoessani kahmaisen kirjat käsimitkani päälle ja lähden vanhaan pirttiin. [--]

Jätettyäni kirjat vanhaan pirttiin käännyn takaisin lauhuneena. Arvaan äidin puolustaneen minua, koska porstuaan palattuani kuulen isän sanovan:

- Minä ole moittinu Kallea puolella sanalla työmiehenä. Luopusi vain nuista joutavista vinkeistä. (*Nuoruuden savotat*, s. 50–51)

Karjalaisen (2012, s. 83) mukaan kielellinen asemoituminen rinnastuu vahvasti identiteetti-käsitteeseen. Monikielisessä perheessä sanojen ja kielen avulla voidaan asemoida tietyt kielelliset resurssit perheelle sopiviksi tai epäsopiviksi (mts. 78). Asemoitumista pidetään prosessina, joka tapahtuu muiden kielenkäyttäjien läsnäolon ja toiminnan kautta. Asemoitumalla kielenkäyttäjät antavat ääniä erilaisille ideologioille ja sitä myöten erilaisia arvoja asemoitumisen kohteelle. Asemoiminen voi koskea muita kielenkäyttäjiä (esimerkiksi oma perhe) ja määrittellä kielenkäyttäjien välisiä rajoja (millaisia resursseja perheen sisällä käytetään). Se voi myös nostaa esiin erilaisia sosiokulttuurisia arvoja ja ideologioita (miksi perheen sisällä käytetään näitä resursseja). (Du Bois, 2007, s. 139.) Esimerkiksi Johnstonen (2009) tutkimuksen mukaan samankaltaiset ja toistuvat asemoinnit voivat johtaa tietynlaisen puhetyylin muodostumiseen ja sitä kautta identiteetin rakentamiseen. Kielellistä identiteettiä voidaan rakentaa esimerkiksi pohtimalla, kuka kuuluu tiettyyn kielenkäyttäjryhmään ja kuka ei tai kuka on autenttinen kielenkäyttäjä ja kuka ei. Kommunikaation tasolla rajanvetoja tehdään asemoitumisen kautta. (Karjalainen, 2012, s. 83.)

Kuten monikielisissä perheissä, Pääatalonkin perheessä asemoidaan kielellisiä resursseja – asemoinnin kohteena vain ovat murteet ja ”herrasihmisten” kieli, johon selkoslaisten kielenkäyttö rinnastuu. Auktoriteettina isä-Hermannin asemoi Oulun seudun murteen ja kaunokirjallisuuden kielen perheen kielellisten resurssien ulkopuolelle (Oulun seudun ja Koillismaan murteen vastakkainasettelusta ks. Virkkunen, 1989, s. 106). Äiti-Riitu puolustaa Kallen luku- ja kirjoitusharrastusta, mutta isänsä auktoriteetin vaikutuksesta

Kalle tekee myönnytyksiä – kuten esimerkiksi 3 siirtää kirjansa pois näkyvistä. Itseään asemoidessaan Kalle haluaa kuulua selkoslaisten miesten puhujaryhmään, jolloin hänen on piilotettava romaanejaan. Myös voimasanan käyttö esimerkiksi 3 (*helevetinmoinen sota*) asemoi Kallen selkosen miesten ja tukkilaisten puhujaryhmään, erilleen naisista ja uskovaisista. Isä-Hermannin puolestaan kyseenalaistaa Riitun aseman uskovaisena, koska Riitu on myötämielinen kaunokirjallisuutta kohtaan. Näin hän määrittellee asemointien kautta kielenkäyttäjien välisiä rajoja ja vahvistaa kieli-ideoita. Nämä asemoinnit ja ideologiat tulevat esiin Iijoki-sarjan ensimmäisissä romaaneissa muodostaen lukijalle kuvan Kallen kielellisestä identiteetistä. Samalla ne kuvaavat aikansa luokkayhteiskuntaa.

4.2.2 Kansankielen ja normitetun kielen välinen ristiriita

Iijoki-sarjan keskeisin teema on sen päähenkilön tavoite oppia kirjoittamaan kaunokirjallista tekstiä. Tärkeä käännekohta Kallen kielielämäkerrassa on Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -oppaan hankkiminen. Ensimmäinen kosketus opaskirjaan syöksee Kallen suorastaan epätoivoiseen mielentilaan, sillä kieli-ideologinen ristiriita hänen tavoitteensa ja ympäröivän kieliyhteisön välillä syvenee. Kalle on joutunut piiloutumaan osuuskaupan käymälään voidakseen avata kirjakapetin selkoslaisten silmiltä piilossa. Esimerkissä 4 paljastuvat Kallen kieli-ideologiset kipukohdat: häpeä ja yksinäisyys kaunokirjallisen harrastuksen äärellä sekä ympäröivä kieliyhteisö, jonka kieleen ja kielenkäytön tapoihin Kalle on samaistunut, mutta jotka hän kokee taakana kirjoittamisharrastuksensa kannalta.

(4)

Matkalaisten pirtissä en ilkiäisi missään rakkaudessa ruveta pakettia availemaan. Ensiksikään jo sen vuoksi, että sieltähän paljastuisi kirja... Ja jos joku vielä osuisi lukemaan kirjan nimen! Kun ajattelen tätä mahdollisuutta, hartiani värähtelevät häpeästä. Äkkiä minulle valkenee ainoa paikka, jossa voin paketin avata: jonkin kauppakartanon huusi! [--]

Minulle tulee tunne kuin olisin häpäisemässä jotakin pyhää. [--]

[--] Jatkan pakettinarujen nypläämistä konttaan vetäytyvin sormin ja hymähtelen puoliääneen:

- Vaikka mitä muuta meikäläinen puhuu ja haaveksii, kun kyrpä ja vittu ja paska ja perse ja perkeleet raikuvat aina korvissa. Välillä korkeintaan virrenjyrinä ja saarnan pauhu... Vahingossakaan ei näe semmosta elämää jota kirjossa kuvataan... (*Nuoruuden savotat*, s. 279)

Isä-Hermannin paikan Kallen kielellisenä auktoriteettina ottaa tässä kielellisessä käännekohtadassa kirjailija Mika Waltari. Asemoidessaan itseään ja muita kielenkäyttäjiä sekä reflektoidessaan omaa asemaansa suhteessa heihin ja maailmaan Kalle ajautuu kieli-ideologiseen kriisiin. Esimerkissä 5 toistuvat teemat, joiden ympärillä Kallen sisäinen kielidiskurssi kieppuu: työn ja kirjoittamisen suhde rinnastuu työmiesten ja sivistyneistön välisen kielenkäytön suhteeseen. Kirjoittami-

sen hankaluudet kiteytyvät Kallen mielessä kirjakielen taitamattomuuteen, vaikka todellisuudessa suurimmat estävät tekijät taitavat olla ulkoisissa olosuhteissa – harrastukselle omistetun vapaa-ajan vähyydessä sekä ympäristön suhtautumisessa kirjallisuuteen. Kaunokirjallisen teoksen kannalta kirjailija-haaveiden fokusointi kieleen on taidokas ratkaisu, sillä kieli-ideologiset kysymykset ovat affektisia (esim. Mäntynen ym., 2012, s. 326) ja sytyttävät lukijoissa tunteita.

(5)

Jos esittäisin jääväni kotitöille ja alkavani tienata kirjoittamalla, meille isän kanssa tulisi heti ilmiriita.

Tietysti jo tässä iässä pitäisin pääni, mutta mitä pystyisin kirjoittamaan isän puhaltelut korvissani? Ja mistä kirjoittaisin? Enhän voisi kirjoittaa tällaisista oloista ja kielellä jota savotoissa puhutaan. Miten voisoin esimerkiksi mainita kirjoituksessani, millä nimellä Jakki kutsuu tämän uiton aputyönjohtajaa!⁵

Nämä mietteet eivät kevennä mielialaani. Tunnen syntyneeni kirjoittamishalujeni kanssa täysin väärään ympäristöön. Muistan tarkkaan mitä Waltari sanoo aloittelevalle kirjoittajalle rumista asioista ja karkeasta kielestä: ”Karkea sana voi toisinaan tyylikeinona olla paikallaan. Mutta kun kirjailija alkaa hekumoida renkituvan tai kasarmin kielenkäytöllä ja raakuuksilla, osoittaa se, ettei hänellä ole makua. Tähän luokkaan kuuluvat kaikki käymälän ja sukupuolielämän vaiheilla tavattavat, lukemattomat kansanomaiset sanat. Samoin kiroukset.”

Ymmärrän että savottalaisten kielenkäyttö ei juuri jää toiseksi sen kielenkäytön kanssa, jota renkituvilla ja kasarmeilla puhutaan. Täällä kuitenkin ovat ne ihmiset jotka tunnen ja joista olen kiinnostunut. Minua ovat aina kiinnostaneet jollakin tavoin erikoiset tai poikkeavan kohtalon osaisiksi joutuneet miehet. Samoin ihailen isäni tavoin kovia työmiehiä. Juuri näitten eniten kiinnostavien miesten elämään ja kohtaloihin liittyy paljon karskiutta, surkeutta, rumia asioita ja kaunistelema-tonta kielenkäyttöä. Minun olisi mahdotonta kuvata heitä. Paitsi jos valehtelisin! Julkeasti ja ”ihan pystystä metsästä”. Kaunistelisin heidän tekojaan ja ajatuksiaan ja kirjoittaisin heidän vuoropuhe-lunsa herraskielellä. (*Nuoruuden savotat*, s. 454)

⁵ Hiltu-Jakki on ronskia kieltä käyttävä tukkilainen ja selkosen mies, joka käyttää aputyönjohtajasta eli tulipiipusta nimitystä ”ison kyrvän mies” (*Nuoruuden savotat*, s. 443).

Kansankielen ja kirjakielen välinen suhde tulee esimerkeissä esille varsin mielenkiintoisessa symbolisessa ympäristössä: käymälässä. Esimerkissä 1 tapahtunut Kallen ensimmäinen kielellinen havahtuminen koskee käymäläsanastoa, josta selkosen lapset eivät ole ikinä kuulleetkaan yleiskielisiä vastineita. Esimerkissä 4 Kalle saa käsiinsä uuden kielellisen auktoriteettinsa opaskirjan, mutta joutuu tekemään sen käymälässä ”istuinrei’istä tölhöttävien patsaiden” ja ”seinäautoihin jätetyn kynä- ja puukonkärkitaiteen” (*Nuoruuden savotat*, s. 278) ympäröimänä. Esimerkissä 5 puolestaan Waltari tuomitsee ”kaikki käymälän ja sukupuolielämän vaiheilla tavattavat, lukemattomat kansanomaiset sanat”. Symbolisesti tämän tematiikan voisi ajatella kuvastavan ”puhtaan” kirjakielen ja ”karkean” kansankielen vastakkainasettelua,⁶ sillä Suomen kirjallisuuden klassikot ovat Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) ilmestymiseen asti olleet suhteellisen mietoja voimasanojen suhteen (Nummi, 1993, s. 78). Sittemmin myös Kalle Päätalo on ollut Linnan jalanjäljillä nostamassa hallitsevan poetiikan hyväksymän ”puhtaan” kielen rinnalle ideologisesti varautunutta, epävirallista kieltä (ks. Nummi, 1993, s. 97).

”Selkoslaisten” näkökulmasta katsoen uskovaiset ihmiset näyttävät idealisina kielenkäyttäjinä: he käyttävät paikallista murretta, mutta eivät kiroile tai puhu esimerkiksi sukupuoliasioista. Kieli-ideologiat vaikuttavat käsityksiin kielestä ja kielenkäyttäjistä, ja uskovaisten ”puhdas” kieli ikään kuin kuvastaa heidän puhdasta mieltään.⁷ Tällainen asetelma liittyy kielen indeksikaalisuuteen. Kieli-ideologiat ja kielen indeksikaalinen luonne kietoutuvat yhteen siinä, miten kieli-

ideologiat ylläpitävät indeksikaalisia suhteita ja toisaalta indeksikaaliset suhteet konstruovat kieli-ideologioita (Mäntynen ym. ja siinä mainitut lähteet, 2012, s. 327). Iijoki-sarjan uskovaiset ovat pääasiassa vanhoillislestadiolaisen herätysliikkeen jäseniä. He muodostavat tiiviin uskonnollisen yhteisön, jonka yhteenkuuluvuutta lisää yhteinen *kaanaan kieleksi*⁸ nimitetty puhetapa (ks. Ihonen, 1997, s. 96–97). Ensimmäisen asteen indeksikaalisuudessa kaanaan kieli yhdistetään lestadiolaisuuteen; toisen asteen indeksikaalisuudessa kaanaan kieli alkaa kantaa muita lestadiolaisuuteen liitettyjä ominaispiirteitä, kuten vanhurskasta ja siveellistä elämäntapaa⁹ (ks. Mäntynen ym. ja siinä mainitut lähteet, 2012, s. 327).

Kalle kokee *Loimujen aikaan* -romaanissa lestadiolaisten seuroissa uskonnollisen herätyksen, jonka seurauksena hän siirtyy myös kieli-ideologisesti uskovaisten kielenkäyttäjien ryhmään kiroilun lopettamalla. ”Etsikkoaika” näkyy myös Kallen kirjoittamishaaveissa. Esimerkissä 6 Kalle pohtii romaanin kirjoittamista levollisena, vailla kieli-ideologista ristiriitaa:

(6)

Uusi romaanini, jos sellainen herää sisälläni elämään, tulee kuvailemaan lempeitten ihmisten elämää, ja sen vuoropuheluissa tullaan puhumaan uskovaisten ihmisten kielellä. Rakkauden oppia rakkauden sanoilla. (*Loimujen aikaan*, s. 242)

⁸ Kaanaan kieli pohjautuu vuoden 1776 raamatunkäännökseen. Se sisältää uskonnollisia kielikuvia ja kiteytyneitä sanontoja, joita erityisesti vanhemmat saarnamiehet käyttävät puheissaan. Kieli on säilynyt hyvin myös vanhoillislestadiolaisten virsissä, Siionin lauluissa. (Rauhala, 2000, s. 40.)

⁹ Vastaavasti jätkien käyttämä kieli yhdistetään ensin tukkilaisuuteen, ja toisen asteen indeksikaalisuudessa tukkilaisten käyttämä kieli yhdistyy tukkilaaisuuteen liittyviin ominaispiirteisiin, kuten tietynlaiseen piittaamattomuuteen ja karskiuteen (ks. esim. 5).

⁶ Bahtinin (1984 [1965], s. 4) mukaan ulosteilla voidaan karnevaalikuvastossa symboloida myös uudelleen syntymistä.

⁷ Kielen puhtauden käsitteestä laajemmin Cameron, 1995.

Kallen hengellinen herätys ei kuitenkaan johda lestadiolaisuuteen liittymiseen. Kun Kalle tuntee ”Veriylijän¹⁰ etsikkoajan” menneen kohdaltaan ohi, hän alkaa ”kiroilla ja tuppuroida samaan tapaan kuin ennen Vehkalan seuroja” (*Loimujen aikaan*, s. 295). Samalla hän ilmaisee perheelleen, joka on jo kielenkäytön perusteella epäillyt hänen ”tehneen parannuksen” (*Loimujen aikaan*, s. 246), ettei hän kuulu kieli-ideologisestikaan uskovaisten ryhmään vaan selkosen miehiin ja tukkilaisiin.

4.2.3 Murre voimavarana

Kallen kannalta kieli-ideologisesti tärkeitä solmukohtia ovat kansakoulun ja Waltarin kir-

¹⁰ *Veriylikä* tarkoittaa vanhoillislestadiolaisten kielenkäytössä Jeesusta. Kaanaan kielelle ovat tyypillisiä verisymboliikka ja morsiusmystiikka, joka liittyy Yljän eli Kristuksen ja morsiamen eli hänen seurakuntansa väliseen rakkauteen ja yhteyteen (Rauhala, 2000, s. 41).

(7)

Mielestäni Terttu puhui hyvin syrjäseudulla kasvaneeksi tytöksi. Sisareni jopa käytti kirjakieltä murteemme rumimpina ”veäkäsyin” kohdalla.

[--]

- [--] Pitäsikö minun yrittää puhua kirjakieltä? Kun se äskönen rouva rupesi tutteeraamaan meidän puheenpartta [sanoo Terttu].
- Ei tule tähän tilanteeseen opetelluksi kirjakielet. Minä en ainaskaa ossaa murrettani hävetä. En ennää! Sottain eillä, kun käväsin Kallioniemestä pittäin ne muutamat yönseuvun reissut Oulussa, opin jo merimaihien levijän, hymähtelin. - Leveimpiä veäkäsyjä kait on hyvä välttää. (*Pyyynikin rinteessä*, s. 253, 257–258)

Esimerkki 7 on kieli-ideologioiden kannalta hyvin paljastava. Esimerkin alkuosassa Kalle kuvailee sisarensa puhuvan ”hyvin” ja tarkoittaa tämän välttelevän Koillismaan murteen leimallisimpia piirteitä, ”veäkäsyjä”. Tertun ehdottaessa kirjakielen puhumista Kalle toteaa, ettei kirjakieli tule ”opetelluksi”. Samassa repliikissä hän muistelee nuoruudessaan vaikuttanutta kieli-ideologista ilmapiiriä. Kalle ikään kuin rinnastaa Koillismaalla hienostelevana pidetyn Oulun murteen käytön ja kir-

joitusoppaan hankkimisen lisäksi sotavuodet, avioliitto Lainan kanssa ja lopulta kirjailijaksi ryhtyminen. Armeijassa Kalle tutustuu eri puolelta Suomea kotoisin oleviin alokkaisiin ja erilaisiin murteisiin. Sotavuosina Kalle käy laajamittaista kirjeenvaihtoa eri puolilta Suomea kotoisin olevien naisten kanssa ja häntä aletaankin kutsua ”kirjepioneeriksi”. Kirjeystävistä Kalle löytää myös tulevan puolisonsa, Turun seudulta kotoisin olevan Lainan, jonka kanssa hän avioituu ja muuttaa Tampereelle. Tampereella Kalle opiskelee rakennusmestariksi. Sotavuodet ja opiskelu voimaannuttavat Kallea kielellisesti niin, ettei hän enää häpeile murrettaan. Esimerkistä 7 käy ilmi Kallen asenne omaa murrettaan kohtaan, kun hän neuvoo Terttu-siskoaan tämän hakiessa Tampereelta työpaikkaa.

jakielen käytön – kirjakielen käyttö olisi siis heille, maalaisille, liian hienostelevaa, mutta ”veäkäsyjen” välttely suotavaa. ”Veäkäsyillä” eli vääkäisyillä tarkoitettaneen tässä savolaismurteiden diftongiutumista, josta yleisimmin käytetään vääntää-sanueen eri muotoja, esimerkiksi *veäntää* ~ *viäntää* (Mielikäinen & Palander, 2014, s. 139).

Kallen esikoisromaanin julkaistaan *Hyvästi Iijoki* -romaanissa. Teoksen vastaanotto on Kallen syntymäseudulla ristiriitainen. Kalle lähtee

käymään Taivalkoskella ylpeänä saavutettuaan lapsuuden unelmansa, mutta jälleen hän törmää ristiriitaan: kirja ei ole miellyttänyt kotiseudun uskovaisia ihmisiä sisällöltään eikä kielellisesti. Kiroilu ja karkea kielenkäyttö ovat nousseet Kallen kirjailijahaavetta hankaloittaviksi kielenkäytön piirteiksi, ja nyt nuo samat piirteet Kallen esikoisromaanin sivuilla ovat saaneet

Kallen syntymäseudun ihmiset – etenkin uskovaiset – kauhistelemaan kirjan kieltä. Isä-Hermannin luokittelee Kallen kirjan ”lorumöl-läriksi” (*Hyvästi Iijoki*, s. 662) ja Kallen kirjoitusharrastusta puolustanut äiti taas harmittelee romaanin kirosanoja. Kirjan sisällön arvostelun lisäksi kieli-ideologinen ristiriita himmentää Kallen iloa haaveensa saavuttamisesta.

(8)

- Aikomus on yrittää kirjottaa vielä toinen kirja. Jos Meijerikamarissa muistasin semmosta, jota voin käyttää aineistona [, sanoo Kalle.]
- Tämän Kallioniemen elämästä tuleehi paksu romaani, äiti innostuu.
- Mutta elä noiju siinä kirjassa. Eläkä kirjota muitakaa tuhmia ja riettaallisia asioita.

[--]

- [--] Kuulostaa kuin kirjani kirosanat oisi myrkyttäneet koko syntymäselekoseni. Suivauttaa! [sanoo Kalle.] (*Hyvästi Iijoki*, s. 691–692)

Pölbökanto Iijoen törmässä -teoksessa Kalle on jo tunnettu kirjailija. Hän kirjoittaa toista romaaniaan, joka sijoittuu Koillismaalle. Esimerkissä 9 Kalle kysyy kustannustoimitajaltaan Ville Revolta, kirjoittaako henkilöhahmojen vuorosanat murteella vai kirjakiellellä. Kustannustoimitajan vastaus on kieli-ideologisesti moniulotteinen. Hän kehuu Kallen käyttämää kieltä rikassanaiseksi ja ilmeikkääksi – milloin hän unohtaa *yrittää*

käyttää kirjakieltä. Syntyy implikaatio, ettei selkosen mies ja entinen tukkijätkä hallitse kirjakieltä täydellisesti vaikka on opiskellut rakennusmestariksi asti. Kustannustoimitajan mielestä joku ”selkoslaisista” voisi puhua täysin seudun murretta, mutta suurimman osan henkilöhahmoista hän laittaisi puhumaan ”murteensa vivahteisella yleiskielellä”. Sivistyneistö tietysti puhuu kirjakieltä – *ennen muuta* kansakoulunopettajat:

(9)

- Niin kuin olen sulle jo vikuutellu, on toisen romaaniyritykseni aihe sijoitettu tekoselekosiini. Kun nyt ruppean sitä kirjottamaan uuteen uskoon, niin miten oisi evullisinta laittaa henkilöt puhumaan? Kirjakiellellä vain murteellako?
- [--] mielestäni molemmilla kieliasuilla. Riippuu siitä, millainen henkilö kulloinkin replikoi. Esimerkiksi selkostesi pappi, nimismies ja ennen muuta kansakoulun opettajat puhuvat kirjakiellellä. Mutta selkoslaisista voisi ainakin joku henkilö puhua täysin seudun murretta. Itse laittaisin suurimman osan tapahtumaseudun ihmisistä puhumaan murteensa vivahteisella yleiskielellä. Olen kuunnellut silloin tällöin sinun puhettasi lähes vuoden ajan ja voin sanoa, että sinulla itselläsi on rikassanainen ja ilmeikäs kieli.

Ville naurahti välillä ja jatkoi: - Milloin unohdat yrittää käyttää kirjakieltä ja puhut murteellasi! Korviani suorastaan hyväilee sana selkonen. Tai kun joku istua pikottaa, katella pauristelee tai rupeaa tikustelemaan.

Olin jo niin vapautunut, että tartuin lasiini ja sanoin:

- Otetaan välillä lompit!
- Todella! Muutoin lompitkin on minulle uusi sana. (*Pölbökanto Iijoen törmässä*, s. 11)

Kustannustoimittajasta tulee Kallelle isä-Hermannin ja Waltarin jälkeen kolmas kielellinen auktoriteetti, ja Kalle alkaa nähdä murteensa voimavarana. Koillismaa-sarjaa kirjoittaessaan hän noudattaa kustantajansa ohjetta: yksi sarjan henkilöahmoista puhuu tunnistettavaa Taivalkosken murretta, kun taas muiden henkilöahmojen kielessä on sekaisin yleiskieltä, kansankieltä, arkikieltä ja paikallismurteisuuksia (Annala 1973, s. 191).

4.3 Kieli-ideologiat Iijoki-sarjan Kallen kielielämäkerrassa

Neksusanalyysin viimeisessä vaiheessa luon kartoituksen ja navigoinnin pohjalta kokonaiskuvan siitä, miten kieli-ideologiat toimivat Iijoki-sarjan kokonaisrakenteen kannalta. Teossarjan alussa maalataan kuva koillismaalaisesta kieliyhteisöstä, jonka sisällä vallitsee erilaisia hierarkkisesti järjestyneitä kieli-ideologioita. Kallen sisäistämä kieli-ideologia joutuu koetukselle hänen kirjailijahaaveidensa takia. Iijoki-sarjan viimeisissä osissa Kallen sosiolingvistinen kieliympäristö on muuttunut täysin: sota-aikana Suomen päästä päähän kolunnut ja eri murteita sotilaskavereidensa puhumana kuullut Kalle on muuttanut Tampereelle, kouluttautunut ja työskentelee

rakennusmestarina. Syntymäseudun murre kulkee kuitenkin päähenkilön mukana ja muistuttaa tätä jatkuvasti kuulumisesta kieli-ideologisesti ”muihin” (ks. Mäntynen ym., 2012, s. 339). Kirjailijanuran alkutaipaleella murteen suhteen aktivoituu uusi näkökulma: Kalle alkaa nähdä Koillismaan murteen voimavarana, jota hän voi hyödyntää Koillismaa-sarjaa kirjoittaessaan.

Iijoki-sarjaan syntyy erilaisten kieli-ideologioiden kuvaamisen tasolla jännite, joka kuvastaa päähenkilön ristiriitoja ja vaikeuksia hänen pyrkiessään kirjailijaksi. Lukijat pystyvät samaistumaan Kallen kieli-ideologiseen kamppailuun, sillä jokaisella on omakohtaisia kieleen liittyviä kokemuksia, tunteita ja mielipiteitä. Esimerkki 10 on Iijoki-sarjan viimeisestä romaanista. Siinä toista romaaniin kirjoittava kirjailija kuuntelee selkoslaisten puhetta linja-autossa matkalla kotiseudulle. Kieli-ideologiselta kannalta ympyrä sulkeutuu: Koillismaan murteen leimalliset murrepiirteet, joita Kalle on nuoruudessaan pitänyt kirjailijahaaveitaan rajoittavina tekijöinä, ovat nyt kirjailijan käytössä romaanin rakennusaineina. Esimerkistä nousee esille myös Kallen lapsuuden kieli-ideologista ilmapiiiriä leimannut vertailu ”merimaihien levijään”.

(10)

Nautin kuunnellessani kanssamatkustajieni puhetta minulle niin tutulla murteella ja äänsoinnilla.

Tällä kertaa kuuntelen etenkin ikäihmisiä kuin eri korvalla aikaisempiin tämän saman taipaleen matkoihini verrattuna. Kuuntelen nyt puheita kirjailijana. Kerään kuin tarvisvärkkejä toiseen romaaniini.

Toisten matkustajien keskusteluista erotan minulle kasvuympäristössäni tutuiksi tulleita ”veikäsyjä” ja ”hi”-päätteisiä sanoja, joita ”itehi” olin käyttänyt puheessani ja osaksi käytän yhä. Autossa on myös jokunen matkustaja, jonka puheesta kuuluu ”merimaihien tuttuva levijää”. Erikoisesti nautin Riitan ja minun penkin takana istuvan vanhan pariskunnan keskustelusta. Etelä-Suomen ihminen luulisi pariskunnan jatkuvasti riitelevän, mutta minä kuulen puheessa lähes läyrytöntä rakkautta. (*Pölbökanto Iijoen törmässä*, s. 224)

Äiti-Riitun mielipide Kallen toisesta romaanista toimii ikään kuin loppukaneettina koko kieli-ideologiselle pohdinnalle kirjailijuiden näkökulmasta. Äiti-Riitu, jonka mielipide on Kallelle erityisen tärkeä, ”siunaa” Koillismaa-kirjan kielenkäytön tavan. Kieli kuvastaa selkosen ihmisten elämää, mutta kirjassa ei ”noijuta mahottomasti” – ollaan siis lähellä uskovaisten ihmisten ideaalikieltä (vrt. esimerkki 6).

(11)

- Ihan kun lukisin näehen selekosten elämätä ja ihmisistä. Ja eikä tässä kirjassa noijuta mahottomasti. Ei ainaskaa ole loinneltu siihen asti, mihin minä olen lukenu [sanoo Riitu]. (*Pölbökanto Iijoen törmässä*, s. 413)

Iijoki-sarjan kieli-ideologioiden tarkastelu makrotasolla paljastaa, että erilaisilla kieli-ideologioilla on tärkeä rooli teossarjan kokonaisrakenteen kannalta. Selkosen kieli-ideologioita kuvaamalla luodaan alkutilanne, jossa verrataan selkoslaisten kielenkäyttöä sivistyneistön ja kaunokirjallisuuden kieleen. Näin syntyy jännite Kallen kirjailijahaaveiden ja hänen kotiseutunsa ihmisten, elämäntavan ja kielen välille. Kun Kallen kieli-ideologinen näkökulma laajenee, hän oppii arvostamaan omaa murrettaan. Alun ristiriitaiset ajatukset murteesta ja kansankielen käytöstä kääntyvät Kallen voitoksi, kun hän pystyy käyttämään kotimurteensa resurssija romaaneissaan. Lopulta murre ja kansankielen käyttö alkavat määrittää Kallen kirjailijaidentiteettiä.

5 LOPUKSI

Olen tässä artikkelissa tarkastellut Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan kieli-ideologioita sekä niiden merkitystä teossarjan kokonaisrakenteen kannalta. Artikkelit täydentää aiempaa Kalle Pääatalon kielestä tehtyä tutkimusta, jossa on

todettu, että kirjailija käyttää erilaisia murteita paitsi dialogin tyylikeinona, myös teossarjan rakenteen kannalta funktionaalisessa merkityksessä. Myös kieli-ideologioiden kuvaamisella on romaanisarjassa oma funktionsa: se korostaa jännitettä päähenkilön lähtökohtien ja kirjailijahaaveiden välillä.

Olen käyttänyt tutkimusaineistoni analyysimenetelmänä neksusanalyysyä, jota olen soveltanut kaunokirjallisuuden kielen tutkimukseen. Neksusanalyysin keskittyy tarkastelemaan tiettyä sosiaalista toimintaa – tässä kirjoitettua puhetta – tutkimuksen kannalta relevanteissa solmukohtissa. Iijoki-sarjassa nämä polttopisteet löytyvät Kallen kieli-elämäkerran käännekohdista: kansakoulun aloittamisesta, kirjailijahaaveista, sota-ajasta, kaupunkiin muutosta sekä sosiaalisen aseman muuttumisesta. Tässä artikkelissa olen keskittynyt kieli-ideologioiden analysointiin erityisesti kirjailijahaaveiden näkökulmasta.

Analyysini paljastaa, että kieli näyttäytyy Kallen kirjailijahaaveiden kannalta kolmitahoisena: se määrittää hänen identiteettiään, muuttuu unelman myötä vastakkainasettelua aiheuttavaksi ja lopulta voimavaraksi. Kallen kielellisiä asenteita ohjaavat kielelliset auktoriteetit. Alussa sellainen on isä-Hermanni, joka edustaa kieli-ideologisilta näkemyksiltään selkosen miestä. Selkosen miehen kielenkäytön tapoihin kuuluvat esimerkiksi murteen viljely, harvasanaisuus, huumorin käyttö, alatyyliset ilmaukset ja kiroilu. Kirjailijahaaveidensa kasvaessa Kalle hankkii Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -opaskirjan. Waltarista tulee nuoren Kallen kielellinen auktoriteetti. Waltarin kuvailema kirjallinen tyyli poikkeaa selkoslaisten kielenkäytöstä, ja Kalle joutuu kieli-ideologiseen ristiriitaan. Vastakkainasettelu poistuu lopullisesti vasta Kallen alkaessa kirjoittamaan toista romaaniaan, kun hänen kolmas kielellinen auktoriteettinsa, kustannustoimittaja Ville Repo, kehottaa Kallea käyttämään murretta kansanihmisten repliikeissa.

Iijoki-sarjan kieli-ideologioihin kytkeytyy jännite kirjakielen ja murteiden käytön välillä. Samalla kieli-ideologiat kietoutuvat laajempaan sosiokulttuuriseen kehykseen kuvastamalla suomalaisen yhteiskunnan luokajakoa sivistyneistöön ja rahvaaseen. Kallen ponnistamista kohti korkeampaa sosiaalista asemaa kuvataan Iijoki-sarjassa taitavasti erilaisista kieli-ideologisista näkökulmista ja vastakkainasetteluista käsin. Myös dynaamiset valta-asetelmat piirtyvät kielen kautta esiin: alkutilanteen monolingvistisihanteisessa kieliyhteisössä Kallen kieli-ideologiset asenteet määrittyvät selkosten miesten asenteiden mukaisesti, kun taas teossarjan lopussa kustannustoimittaja on se, joka määrittelee kansankielen arvon.

LÄHTEET

- Annala, E. (1973). Kalle Päätalon Koillismaa-romaanisarjan kielen murrepiirteitä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Bahtin, M. (1984 [1965]). *Rabelais and his world*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Blommaert, J. (2005). *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J. & Backus, A. (2011). Repertoires revisited: 'Knowing language' in superdiversity. *Working Papers in Urban Language and Literacies*. Paper 67. Lontoo: King's College.
- Cameron, D. (1995). *Verbal hygiene*. London & New York: Routledge.
- Coupland, N. (2003). Sociolinguistic authenticities. *Journal of Sociolinguistics*, 7 (3), 417–431.
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretive biography*. Newbury Park, California: Sage Publications.
- Du Bois, J. W. (2007). The stance triangel. Teoksessa R. Englebretson (toim.), *Stancetaking in discourse. Subjectivity, evaluation, interaction* (s. 139–182). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Dufva, H. & Pietikäinen, S. (2009). Moni-ilmeinen monikielisyys. *Puhe ja kieli*, 29, 1–14.
- Eckert, P. (2003). Elephants in the room – Dialogue. Sociolinguistics and authenticity: An elephant in the room. *Journals of Sociolinguistics*, 7 (3), 329–431.
- Haakana, M. & Mäntynen, A. (2002). Rakas ärsyttävä äidinkieli. Kielestä kysyminen ja tunteet radion kieliohjelmissä. Teoksessa I. Herlin, J. Kalliokoski, L. Kotilainen & T. Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* (s. 287–311). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heller, M. (2008). Doing ethnography. Teoksessa L. Wei & M. Moyer (toim.), *The Blackwell guide to research methods in bilingualism and multilingualism* (s. 249–262). Malden: Blackwell.
- Hult, F. (2010). Analysis of language policy discourses across the scales of space and time. *International Journal of the Sociology of Language*, 202, 7–24.
- Honon, M. (1997). Uskonnolliset kielipelit. Valankäyttöä ja identiteetin vahvistamista. Teoksessa M. Mälkiä & J. Stenvall (toim.), *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen* (s. 91–103). Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Johnstone, B. (2009). Stance, style, and linguistic individual. Teoksessa A. Jaffe (toim.), *Stance. Sociolinguistic perspectives* (s. 29–52). New York: Oxford University Press.
- Juntunen, T. (2013). Kuuroille korville. Dialogi ja ohipuhumisen funktiot Juha Seppälän tuotannossa. Teoksessa A. Koivisto & E. Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* (s. 99–121). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karjalainen, A. (2012). *Liikkuva ja muuttuva suomi. Diskursiivis-etnografinen tutkimus amerikansuomalaisten kielielämäkerroista*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Keskimaa, S. (2013). Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. *Virittäjä*, 117, 494–523.
- Keskimaa, S. (2014). Kalle Päätalon Iijoki-sarjan murrekäsitteet ja niiden affektifunktio. *Sananjalka*, 56, 108–138.
- Koivisto, A. & Nykänen, E. (toim.) (2013). *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kramsch, C. (2006). The multilingual subject. Preview article. *International Journal of Applied Linguistics*, 16 (1), 97–110.
- Kroskrity, P. V. (2000). *Regimenting languages. Language ideological perspectives*. Teoksessa P. V. Kroskrity (toim.), *Regimes of language. Ideologies, politics, and identities* (s. 1–34). Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- Kunnas, N. (2006). Yksi, kaksi vai monta kirjakieltä? Vienankarjalaisten kanta kirjakielidebat- tiin. *Virittäjä*, 110, 229–247.
- Laitinen, L. (2013). Kansankieli, kansalliskieli ja puheen fiktio. Minna Canthin ja Liina Kahman näytelmädiologeista. Teoksessa A. Koivisto & E. Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* (s. 213–263). Helsinki: Suomalaisen Kirjalli- suuden Seura.
- Leech, G. N. & Short, M. H. (2007 [1981]). *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. New York: Longman.
- Mielikäinen, A. (1981). Murre, kielen käyttäjä ja asenteet. Teoksessa A. Mielikäinen (toim.), *Nyky-suomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2* (s. 91–126). Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mielikäinen, A. & Palander, M. (2002). Suoma- laisten murreasenteista. *Sananjalka* 44, 87–110.
- Mielikäinen, A. & Palander, M. (2014). *Miten suo- malaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mishler, E. (1992). Work, identity, and narrative: An artist-craftsman's story. Teoksessa G. Rosen- wald & R. Ochberg (toim.), *Storied lives. The cultural politics of self-understanding* (s. 21–40). New Haven: Yale University Press.
- Moore, R. & Pietikäinen, S. & Blommaert, J. (2010). Counting the losses. Numbers as the language of language endangerment. *Sociolin- guistic studies* 4, 1–26.
- Mäntynen, A. (2003). *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retorikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäntynen, A., Halonen, M., Pietikäinen, S. & Solin, A. (2012). Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. *Virittäjä*, 116, 325–348.
- Nekvapil, J. (2003). Language biographies and the analysis of language situations: On the life of German community in the Czech Republic. *Inter- national Journal of the Sociology of Language*, 162, 63–83.
- Norton, B. (2000). *Identity and language learning: Gender, ethnicity and educational change*. Lon- too: Pearson Education.
- Nummi, J. (1993). *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY.
- Nupponen, A.-M. (2011). ”Savon murre” savolais- korvin. *Kansa murteen havainnoijana*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Nykänen, E. (2013). Puhuvia päitä. Kerrottavuus ja Marja-Liisa Vartion Hänen olivat linnut. Teoksessa A. Koivisto & E. Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* (s. 59–98). Hel- sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pavlenko, A. (2003). ”I never knew I was a bilin- gual”: Reimagining teachers identities in TE- SOL. *Journal of Language, Identity and Educa- tion*, 2 (4), 251–268.
- Pavlenko, A. (2007). Autobiographic narratives as data in applied linguistics. *Applied Linguistics*, 28 (2), 213–240.
- Pietikäinen, S. (2012). Kieli-ideologiat arjessa. Etnografinen diskurssianalyysi monikielisen saamenpuhujan kielielämäkerrasta. *Virittäjä*, 116, 410–442.
- Pietikäinen, S. & Laihiala-Kankainen, S. & Huss, L. & Salo, H. (2011). Kieli ja kokemus. Vähem- mistökieli kolmen perhesukupolven kielielämä- kerroissa. *Puhe ja kieli*, 31 (2), 67–88.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pöyhönen, S. (2003). *Uraopettajia, juurilleen pa- laajia ja kielenbarrastajia. Suomen kielen opet- täjien ammatti-identiteetti Venäjän koulutuksen ja opetuksen murroksessa*. Soveltavan kielentut- kimuksen keskus. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyvä- skylän yliopisto.
- Rauhala, N. (2000). Taivaan ihanat lintuset. Piir- teitä Siionin laulujen kielestä. Teoksessa A. Hautamäki & V. Savela (toim.), *Tulevaisuuteen ja toivoon* (s. 38–45). Oulu: Suomen Rauhan- yhdistysten Keskusyhdistys.
- Räisänen, A. (1999). Kestävämpi kuin Kollajan poola. Teoksessa T. Liukkonen (toim.), *Pääta- lon juurella. Julklakirja 11.11.1999 Kalle Pää- talon täyttäessä 80 vuotta* (s. 91–98). Jyväskylä: Gummerus.

- Scollon, R. & Scollon, S. W. (2004). *Nexus analysis. Discourse and the emerging internet*. London: Routledge.
- Silverstein, M. (1993). Monoglot “standard” in America: Standardization and metaphors of linguistic hegemony. Teoksessa D. Brenneis & R. K. S. Macaulay (toim.), *The matrix of language. Contemporary linguistic anthropology*. Boulder: Westview Press.
- Silverstein, M. (1979). Language structure and linguistic ideology. Teoksessa P. R. Cline, W. F. Hanks & C. L. Hofbauer (toim.), *The elements. A parsession on linguistic units and levels* (s. 193–247). Chigago: Chigago Linguistic Society.
- Tiittula, L. & Nuolijärvi, P. (2013). *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virkkunen, H. (1989). Kansankielen tarkoituksellinen käyttö Kalle Päätalon romaaneissa Huonemiehen poika, Tammettu virta ja Kunnan jauhot. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Woolard, K. A. (1992). Language ideology. Issues and approaches. *Pragmatics*, 2(3), 235–249.
- Woolard, K. A. (1998). Introduction. Language ideology as a field of inquiry. Teoksessa B. B. Schieffelin, K. A. Woolard & P. V. Kroskrity (toim.), *Language ideologies. Practice and theory* (s. 3–47). New York & Oxford: Oxford University Press.
- Ylönen, R. (2013). *Tervaksinen toteemi. Kalle Päätalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Tampere: Tampere University Press.

LANGUAGE IDEOLOGIES IN KALLE PÄÄTALO’S IIJOKI SERIES

Sari Keskimaa, University of Oulu

The article discusses language ideologies in Kalle Päätalo’s Iijoki series. Language-ideological issues are present in many kinds of language study. In fennistics research related to language ideologies has been done mainly in study of variation and in connection with folk linguistics and language planning research. I examine language ideologies expressed by the protagonist of the Iijoki series in relation to the language ideologies of the surrounding community as well as his efforts to become a writer. I approach Iijoki series as the protagonist’s linguistic biography. This perspective provides an opportunity to look at the protagonist’s language related memories, feelings, views, and relationships. In addition, it helps to identify his habits to deal with the environment regulated by different language ideologies. As an analytical tool I apply nexus analysis. According to this approach, I study the protagonist’s experience on the possibilities of language resources, meanings and their changes as crossings, where the protagonist’s biography becomes entangled with other characters’ language, language related discourses, contexts and different ideologies.

Keywords: ideology, language, linguistic biography, literary language